

Kloosterkerk

Zondag 'Trinitatis' – Lukas 18,9-14 en cantate 'Mein Herze schwimmt im Blut' (BWV 199)
ds. Rienk Lanooy – 30 mei 2021

U kunt deze dienst alsnog bekijken en beluisteren via <https://youtu.be/AH5zI-Qr3Ao>

Gebed om ontferming

Zoals de lente zich
uiteindelijk
heeft ontworsteld
aan de kou
zo ontworstelen wij ons
langzaam maar zeker
aan de kilte
van de voorbije tijd
en we zijn er blij om.
Maar iets
van onzekerheid
zingt nog rond:
wordt het weer
zoals het was
en:
moet het wel
weer worden
zoals het was?
Waar kunnen wij
de warme golfstroom
vinden
van een nieuwe koers
geleid
door die zo andere
kijk op de wereld
die Gij
in ons hart
hebt gelegd
daarom bidden wij U:
Heer, ontferm U...

Zoals het groen
van de bomen
zich ontworsteld heeft
aan de kale kilte
van de winter
zo kunnen ook wij
weer uitlopen
en opgaan
naar dit huis
om gedragen te worden
door bezielde woorden
gewijde stilte
en stralende muziek
om elkaar te zien
en te bemoedigen
Wij weten wel
dat u
niet alleen hier bent
maar soms
hebben wij het nodig
om hier te zijn
en ons te stellen
in de ruimte
waar zovelen
naar u hebben uitgekeken
en zich
soms – even
door U gezien wisten
en daarom bidden wij U:
Heer, ontferm U...

Zoals ook deze dag
zich weer ontworsteld heeft
aan de duisternis
van de nacht
zo kijken we uit
naar licht
in deze wereld.
Het is er:
waar recht gedaan
en de aarde beschermd wordt
waar kennis en wetenschap
worden ingezet
ten bate van mensen
waar vrede geleerd wordt
en vrijheid gepaard gaat
met oog voor de ander.
Maar er is ook
een wonderlijke keerzijde
van duistere praktijken
van onwil en onmacht
en nietsontziend kwaad.
We zien het
en maken er soms ook
deel van uit.
Leer ons te leven
met uw licht
en te doen wat goed is
voor deze wereld
die uitziert naar U
daarom bidden wij U:
Heer, ontferm U...

Bij de lezingen

De titel van de cantate is misschien niet heel uitnodigend: 'Mein Herze schwimmt im Blut' Cantates worden genoemd naar de openingsregel en die begint vandaag bij de ik-persoon, die zijn/haar schuldbesef breed etaleert. Maar de cantate had ook kunnen heten 'Wie freudig ist mein Herz' naar de eerste zin van de slotaria. Want daar gaat het met het schuldbevuste ik-figuur naar toe. Van schuld, komt het via berouw uit bij de vreugde. De cantate is geschreven bij Lukas 18, de gelijkenis van de Farizeeër en de tollenaar, en ze richt zich eigenlijk helemaal op het schuldbesef van de tollenaar, alsof we een inkijkje krijgen in diens gemoed. De vraag is of het daar over gaat in de gelijkenis. Daarover straks meer...

Preek

De verwantschap tussen de cantate en de lezing uit het evangelie bestaat hieruit dat het in feite allebei gelijkenissen zijn. In beide verhalen gaat het niet om beschrijvingen van concrete personen, van wat er ooit met iemand gebeurd is, maar van typen, van tijdloze karakters, waaraan je je kunt spiegelen. Daarom mist ook de nuance en zie je vooral het sjabloonmatige waarmee deze typen worden neergezet. Een gelijkenis moet immers een feest van herkenning zijn, of – misschien nog wel meer – een prik, zo u wilt, een schok van herkenning bij de hoorder. Die moet niet denken: over wie zou dit eigenlijk gaan? Maar: dit gaat over mij!

Beiden dus een gelijkenis, een parabel. En daar houdt de overeenkomst wel zo'n beetje op, tenminste als je vervolgens naar de stijl kijkt. Het evangelie is kort en krachtig, bijna zakelijk, er staat geen woord te veel in, zes verzen, nog geen twee minuten spreektijd. Dwaalde je zojuist met je gedachten even af, dan klonken de woorden 'hier eindigt de lezing van deze zondag' eerder dan je dacht.

In de cantate, dat zult u straks wel horen, gaat het anders toe. Het is Barok in optima forma. Rijk, beeldend, herhalend, met – ook voor die tijd – nieuwe woorden: Höllhenker, Lasternacht. Overdrijven is een kunst, kun je zeggen. Hier is dat letterlijk zo: in de cantate regeert de kunstvorm van de hyperbool. En ik vermoed dat het daarbij niet de bedoeling is dat je dat allemaal tot in de cijfers achter de komma tot je neemt, maar dat het er – met die fantastische muziek van Bach – om gaat dat je in die pakweg 25 minuten meegenomen wordt in een sfeer, dat het iets doet met je innerlijk, dat je geraakt wordt. Dat woord en muziek hun sporen nalaten op je gemoed.

Maar het blijft een gelijkenis. Geen geschiedenis, maar een spiegel, een oproep, een vraag. En daar raken de gelijkenis van Lukas en die van Bach en zijn tekstdichter Lehm elkaar ook inhoudelijk. Het zijn woorden die een mens in beweging willen brengen. En als we straks de slotaria horen in een 12/8ste maat, dan gebeurt dat ook bijna letterlijk: het is een Gigue, een dans, en zie dan nog maar eens dat je kunt blijven zitten, hier of thuis op uw bank of yogamatje.

Maar nu neem ik u eerst mee naar de gelijkenis, want die is in al zijn soberheid en eenvoud, in zekere zin toch rijker dan de tekst van de cantate. Je zou kunnen zeggen dat de cantate een denkbeeldige uitwerking is van wat de tollenaar innerlijk heeft bewogen. Noem het een soort imaginair libretto dat de inwendige ontwikkeling beschrijft van een mens die schuld ervaart, berouw heeft, zich verlost weet en daar de hemel dankbaar voor is.

Maar wat die tollenaar werkelijk voelt en denkt, daar weten we vanuit de gelijkenis van Jezus zelf niets van. Jezus schenkt geen aandacht aan 's mans voorgeschiedenis, noch aan zijn nageschiedenis, we zien hem in één bevroren moment, een existentieel ogenblik van zijn leven daar in de tempel terzijde staan. Blijkbaar is dat voldoende. Want hij staat daar niet om zichzelf, maar als tegenpool van die ander die daar ook staat, een Farizeeër.

En daarom begint Jezus het verhaal ook zo: 'Er was eens...' – 'er waren eens *twee mensen die naar de tempel gingen om te bidden*. De een is een tollenaar, de ander een Farizeeër.

Jezus trekt de lijnen scherp, want een groter contrast kun je nauwelijks vinden dan tussen deze twee typen: de één vroom, altijd bezig om de wet van Mozes te vervullen, altijd werkend aan zichzelf: kan het nog beter, echter, oprechter? Als ik eenmaal per jaar moet vasten, is het dan niet beter om twee maal per week te vasten? Als ik een tiende van de opbrengsten van het land moet geven, kan ik dan niet beter van alles wat ik krijg een tiende afdragen.

Kijk, je kunt natuurlijk gelijk oordelen: wat een overdreven, aan het sektarisch grenzende vorm van geloven. Maar waarom eigenlijk? De groten der aarde, de Gandhi's, Moeder Theresa's, Bonhoeffers, Hammarskjölds, Greta Thunbergs, hebben het ook niet op een koopje gedaan. Zij gingen verder dan de anderen. Prachtig zeggen we nu, in de hoop dat het op ons afstraalt, maar was (is) het niet soms ook buitengewoon irritant wat ze deden en hoe ze waren. 'Gutmenschen' heet dat tegenwoordig in bepaalde kringen: dat je zo goed doet, dat het daardoor ook iets van irritatie opwekt. Was het niet ook dat, wat Jezus zelf uiteindelijk ten val bracht. Die radicale liefde die in werkelijkheid zoveel vraagt dat je je afvraagt: en ik dan, kan ik dat, wil ik dat? Kortom: die Farizeeër, moreel superieur aan iedereen, heeft een smetteloos CV – zo u wilt CF, een Curriculum Fidei, een geloofsloop om door een ringetje te halen.

En dan die ander, die tollenaar: hij staat daar aan de kant, met zijn ogen neergeslagen, zijn borst aframmelend met zijn eigen vuisten. Ach goh, denk je, sympathiserend met de underdog, wat een stakker. Maar dan wel een buitengewoon irritante stakker, want als dienaar van de Romeinse vijand is hij sowieso niet je beste vriend. En net als de Farizeeër doet hij ook méér dan het gewone, alleen dan omgekeerd: hij harkt meer binnen dan de bedoeling is, klopt de zakken van zijn landgenoten nog eens extra leeg, en is niet te beroerd om zich hier en daar nog eens te verrijken met een extra bonus, want 'als jij het niet doet, doet een ander het'. En dat is in zijn kringen, en die kringen zijn er nog steeds, het ergste wat er is: dat een ander er met de poet van doorgaat. Dan ben je een 'loser'.

En die twee typen, die gaan op naar de tempel om te bidden; d.w.z. om zich in de ruimte van de Eeuwige te stellen. Ze zoeken omgang met de hemel. Vreemd zou je zeggen, want de ene, de voorbeeldgelovige, heeft dat toch niet nodig: gezonde mensen hebben immers geen dokter nodig; en de ander wekt qua levenshouding niet bepaald de indruk dat de hemel er werkelijk toe doet. Maar toch, ze gaan!

En nu komt het er op aan. Ze staan daar in de tempel, allebei, ze bidden, allebei, ze stellen zich in de ruimte van de Eeuwige, allebei, maar wat ze bidden, daartussen ligt een wereld van verschil. De Farizeeër bidt een eucharistisch gebed, een dankgebed: *O God, ik dank u* en de tollenaar bidt een gebed om ontferming: *O God, wees mij, zondaar, genadig*. Maar de Farizeeër bidt nog verder. Hij dankt God, maar hij dankt God niet om de goede gaven die hij van Hogerhand heeft ontvangen. Nee, hij dankt God *dat hij niet is zoals de andere mensen*.

Je zou kunnen zeggen: eigenlijk bedankt hij zichzelf en hij laat dat de Eeuwige weten. En dus komt hij niet in de ruimte van God, maar trekt hij God in de ruimte van zijn ego. O God, eigenlijk zou u mij dankbaar moeten zijn dat ik niet ben als die anderen. Kijk eens...ik, ik, ik, ik, tot 4x toe, zegt hij dat. Ik ben niet als die ander, en ook daar zijn er vier van: rovers, onrechtvaardigen, overspeligen, én die tollenaar.

U hoort wel dat de gunfactor van deze man uiterst laag is. Zijn goedheid is niet intrinsiek, maar hij is goed, omdat de ander slecht is. Zijn eigenwaarde kent geen eigen waarde, maar ligt in het gebrek er aan bij de ander. Hij moet het hebben van het oordeel over de ander. Kijk eens: Ik ben wat de ander niet is. De ander is niet wat ik ben. In theorie bidt hij tot de hemel, maar ondertussen kijkt hij koortsachtig om zich heen of er niet iemand is met wie hij zich kan vergelijken, iemand aan wie hij zonder enige moeite moreel superieur is. En die staat er: de tollenaar. Zou die ook om zich heen kijken. Nee, zegt de gelijkenis, die heeft zijn ogen neergeslagen. Hij kijkt in zichzelf, hij doet aan introspectie. Hij geeft niet af op de vroomheid van de Farizeese Gutmensch. Hij maakt de ander niet klein om zelf groter te worden. Hij houdt het bij zichzelf, niet ter meerdere eer en glorie van zijn 'ik', maar met een oordeel over zijn 'ik': *O God, wees mij, zondaar, genadig*.

Weten we wat dat 'ik' dan gedaan heeft, waarom de tollenaar over zichzelf oordeelt. Nee, dat weten we niet. Jezus laat dat in het midden. Was hij misschien een milde tollenaar, een goede NSB'r? Stopte hij een landgenoot ook wel eens iets toe van zijn bonus? Had hij misschien een prachtig fonds gemaakt van zijn zelf verdiende en toch ook gegraaide geld, waar hij goed mee deed? Het kan allemaal, maar het staat er niet en... het moet er ook niet staan. Want voor je het weet ben je als lezer zelf die Farizeeër die deze man eens even de maat zal nemen. Goede NSB'rs bestaan natuurlijk niet, alle CEO's en bankiers zijn immers graaiers, die lui in Den Haag zijn niet te vertrouwen en de boeren maken alles kapot. Jezus vertelt niets over de daden van zijn tollenaar, alleen maar dat hij berouw heeft.

En dat is voldoende. Hij zet zijn 'ego' niet naast dat van een ander, om er toch nog een beetje voordelig uit te springen. Hij is niet de vrome monnik die zich uiteindelijk niet kon bedwingen om mee te doen aan de wedstrijd wie de meest bescheiden monnik was en triomfantelijk met de cup naar zijn klooster terugkeerde. De tollenaar staat daar, alleen, met zichzelf en hij staat daar in de ruimte van de Eeuwige.

Naar een ander wijzen als je in de ruimte van God staat, dat kan niet. Wijs je naar de ander, dan sta je in je eigen ruimte en trek je God er hoogstens bij als een soort versiering, als bevestiging, als goedkeuring. Dan wordt God wat Heine zei: *Pardonnez, c'est son métier*. Hij staat in onze dienst. Vergeven is zijn vak.

De gelijkenis wijst een andere weg. Niet die van God in mensendienst, maar de mens die in Gods ruimte mag komen, zoals je bent. Dat is wat Jezus bedoelt als hij over de tollenaar zegt: deze ging naar huis als een rechtvaardige. Was hij dan een rechtvaardige? Dat weten we niet, zijn beroep suggereert iets anders, maar de Eeuwige werkt niet met onze suggesties. Hij kijkt de mens aan en zegt: jij bent welkom in mijn ruimte, wie je ook bent, wat je ook denkt en doet.

Is het echt zo gemakkelijk? Ja, zo gemakkelijk is het, maar de vraag is of we het ook echt gemakkelijk vinden. Want als God jou aanvaardt, dan ook die ander. Als je voluit mens mag zijn met al je plus- en minpunten, dan ook die ander met de hare/zijne. En dan is het ook niet meer de vraag welke dat dan precies zijn, en hoe zwaar ze wegen. Want dan ligt het oordeel op de loer. En precies daarom wordt die Farizeeër niet gerechtvaardigd; niet omdat het niet goed is wat hij allemaal doet: vasten, gaven geven, niet stelen, niet echtbreken, recht doen. De Tien Geboden/Woorden zijn bij hem in goede handen. Maar hij wordt niet gerechtvaardigd omdat hij zijn goedheid afzet tegen de levenswijze van de tollenaar. Hij zegt: 'Ik heb gelijk'. Hij zegt niet: 'Jij bent mijn gelijke'. Dat laatste schreef Nelleke Noordervliet in een column over het oordelende karakter van onze tijd. Dat je altijd op je hoede moet zijn voor welke woorden je gebruikt. Gebruik je de juiste woorden, dan ben je goed, gebruik je de verkeerde, dan ben je 'fout' (en out). "Het taalgebruik is je paspoort, niet je innerlijke houding".

Ja, en als ik dan tenslotte nog een goed woord over de cantatetekst mag zeggen, dan is het juist dat: dat het daar juist wel gaat om die innerlijke houding. De hele cantate staat in de 'ik-vorm'. Van begin tot einde zingt de sopraan over de mens die – als de tollenaar in het gebed – het bij zichzelf houdt en zich niet wil verheffen ten koste van de ander. Met alle barokke beelden, niet overal per se de onze, maar zo schitterend op muziek gezet, is dat waar het ook in de gelijkenis om gaat: ieder mens gaat zijn eigen weg met de Eeuwige. We komen elkaar tegen op die weg, gelukkig ook weer steeds vaker hier in dit huis. We zien iets van elkaars weg, maar we kennen niet alle ins en outs. De gelijkenis vertelt: wil je in de ogen van God een goed mens zijn, laat dan het oordeel over de ander achterwege; als je de Eeuwige zoekt om in zijn ruimte te vertoeven, blijf dan bij jezelf. Meer verlangt de hemel niet van je.

bronnen:

Joseph A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke*, New York: Doubleday 1985

Piet van Veldhuizen, 'Bijbelse verkenning bij de gelijkenis van de farizeeër en de tollenaar (Lucas 18:9-14)', *Open deur* 2020/10

Barend Schuurman, *Bachs cantates toen en nu*, Budel: Damon 2015

Nelleke Noordervliet, 'De kloof tussen ideaal en werkelijkheid wordt pijnlijk zichtbaar in de taal van het identiteitsdenken', *Trouw*, 29 mei 2021

Gebeden

Wij danken u
dat u bent
wie u bent:
een ruimhartig God
bij wie wij
welkom zijn
om in uw ruimte
te leven.
Wij bidden dat wij
dan ook zelf
ruimhartig leven
met oog
voor de ander
naast ons
dichtbij
en verder weg.
We bidden
voor de mensen
in Israël en Gaza
nu de storm buiten
is gaan liggen

maar innerlijk
diepe sporen
heeft nagelaten
voor de mensen
in Wit-Rusland
en Myanmar
vechtend
tegen een dictatuur
waarin geen ruimte is
om in vrijheid te leven.

We bidden voor wie
in hun eigen leven
ruimte zoeken
om geaccepteerd te worden
in hun werk
in hun relatie
in hun familie.
Dat ze durven te geloven
dat ze bij u
al aanvaard zijn

en dat dat vertrouwen
zelfvertrouwen geeft
en gevoed wordt
door goede woorden
prachtige muziek
waarachtige vriendschap.

Voor wie ziek zijn
angstig
verdrietig
bidden we
en we noemen...
en met haar
allen die wel
wat bemoediging
kunnen gebruiken

En in de stilte
zeggen we U
wat ons zelf
het meeste bezighoudt...

Wanneer u vaker inspiratie ontleent aan de preken en gebeden die klinken in de Kloosterkerk, stellen wij u voor om een gift over te maken op NL 29 INGB 0000 0585 71 ten name van Stichting Kloosterkerk.

U steunt ons werk ermee!